

dr Barbara Pabian

barbara.pabian@ue.katowice.pl

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Turystyki

<http://dx.doi.org/10.16926/fisasit.19>

Dziedzictwo poprzemysłowe na usługach turystyki industrialnej: na przykładzie dzielnicy Raków w Częstochowie

Streszczenie

Częstochowa ze względu na obecność w niej od ponad 600 lat jasnogórskiego sanktuarium z cudownym obrazem Czarnej Madonny szczyli się posiadaniem statusu duchowej stolicy Polski. Znaczący dla historii, kultury i przestrzeni miasta był także rozwój przemysłu i związane z tym kształtowanie się osady fabrycznej, a później robotniczej dzielnicy Raków. W okresie powojennym dokonano nie tylko rekonstrukcji i technicznej modernizacji częstochowskiego przemysłu, ale podjęto również koncepcję zmiany kształtu miasta poprzez budowę nowego układu komunikacyjnego w kierunku południowo-północnym, którego osią stała się arteria Raków-Tysiąclecie. W artykule autorka w oparciu o badania terenowe podejmuje próbę wskazania na możliwości wykorzystania dziedzictwa poprzemysłowego dzielnicy Raków dla turystyki industrialnej. Podstawą badań były nagrywane na dyktafon wywiady kierowane (sformalizowane) i swobodne z mieszkańcami oraz informatorami społecznymi dzielnicy Raków.

Słowa kluczowe: dziedzictwo poprzemysłowe, turystyka industrialna, Szlak Zabytków Techniki

Wstęp

Częstochowa ze względu na obecność w niej od ponad 600 lat jasnogórskiego sanktuarium z cudownym obrazem Czarnej Madonny szczyli się posiadaniem statusu duchowej stolicy Polski. Istnienie Jasnej Góry było w historii jednym z ważniejszych czynników witalizacji i rozwoju urbanistycznego całej przestrzeni miejskiej. Potrzeba zapewnienia optymalnych warunków dla przybywających pątników implikowała konieczność rozbudowy nie tylko samego klasztoru, ale całego miasta. Początkowo występowały obok siebie dwie miejscowości, tj. Częstochówka z klasztorem o.o. paulinów, nazywana też Starą Częstochową, oraz granicząca z nią

Częstochowa. Na mocy aktu prawnego z 19 sierpnia 1826 r., wydanego przez Radę Królestwa Polskiego, nastąpiło połączenie tych osad w jeden organizm miejski. Osią rozwoju przestrzennego stała się na początku XIX wieku Aleja Najświętszej Marii Panny, wytyczona z myślą o bezkolizyjnym doprowadzaniu masowego ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę. Stanowiła w owym czasie jedno z największych osiągnięć polskiej myśli urbanistycznej¹.

Znaczący dla historii, kultury i przestrzeni miasta był także rozwój przemysłu i związane z tym kształtowanie się osady fabrycznej, a później robotniczej dzielnicy Raków. W okresie powojennym dokonano nie tylko rekonstrukcji i technicznej modernizacji częstochowskiego przemysłu, ale podjęto również koncepcję zmiany kształtu miasta poprzez budowę nowego układu komunikacyjnego w kierunku południowo-północnym. Jego osią stała się arteria Raków-Tysiąclecie, połączona jedyną wówczas w mieście linią tramwajową. Gwarantowała ona pracownikom sprawny dojazd do huty.

W artykule autorka w oparciu o studia literaturowe i badania terenowe wskazuje na możliwości wykorzystania dziedzictwa poprzemysłowego dzielnicy Raków dla turystyki industrialnej. Podstawą badań były, poprzedzone kwerendą biblioteczną, nagrywane na dyktafon wywiady kierowane (sformalizowane) i swobodne z mieszkańcami dawnej osady fabrycznej oraz informatorami społecznymi dzielnicy Raków.

Turystyka industrialna – geneza i zarys rozwoju

Turystyka jest zjawiskiem wieloaspektowym i dynamicznym, podlegającym permanentnym zmianom w czasie. Wchodzi w relacje z kulturą jako jej element, funkcja i przekaz. Na jej charakterze odciskają się przemiany historyczno-społeczne, mentalne i wszechobecna moda. Turystyka stale ujawnia swe nowe odsłony, także te o charakterze kontrowersyjnym, jak np.: podróże w celu oglądania skutków katastrof i miejsc spływających krwią (turystyka katastroficzna), poznawania życia najuboższych (turystyka slumsowa), poszukiwania miejsc wiecznego spoczynku (turystyka cmentarna), poprawy urody i wyglądu (turystyka chirurgiczna), przeprowadzenia procedury rozwodowej (turystyka rozwodowa), usunięcia ciąży (turystyka aborcyjna), zaspokojenia potrzeb seksualnych (turystyka seksualna), podążania śladami duchów i zjawisk ufologicznych (turystyka zjawisk paranormalnych), a nawet w odebrania sobie życia (turystyka samobójcza)². Na tle tych ambiwalentnie oce-

¹ D. Ptaszycza-Jackowska, A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu*, Kraków 1998, s. 34.

² W literaturze pojawiło się określenie turystyki samobójczej, mam jednak wątpliwości, czy w tym przypadku, zwłaszcza ze względu na cel podróży, można mówić o turystyce? Brakuje bowiem turystycznej motywacji (np. poznawczej, rekreacyjnej, wypoczynkowej, estetycznej, intelektualnej), brak także wejścia w styczność ze środowiskiem kulturowym. Przy wszystkich wątpliwościach natury etycznej i merytorycznej faktem jest, że samobójcy i ciężko chorzy najczęściej wyjeżdżają do Szwajcarii, w której dozwolona jest eutanazja.

nianych w literaturze trendów szczególnie ważne stają się te nowe kierunki rozwoju turystyki, które dają możliwość poznawania dziedzictwa kultury, przyswajania wartości i zachowania tradycji. W tym kontekście wskazać można na: turystykę literaturową, filmową, teatralną, pielgrzymkową, filantropijną, kulinarną, etnograficzną, a także, będącą przedmiotem niniejszego opracowania, turystykę industrialną, która opiera się na dziedzictwie kulturowym związanym z przemysłem.

Dziedzictwo przemysłowe stanowi nie tylko zapis rozwoju procesów gospodarczych i technologicznych danego regionu, ale też sposobu i stylu życia, tradycji ludowej, obrzędów i zwyczajów. Może być z pożytkiem wykorzystane dla celów wychowawczych, dydaktycznych i naukowych. Maciej Kronenberg pod pojęciem dziedzictwa przemysłowego rozumie tę materialną część dziedzictwa kulturowego, która obejmuje obiekty poprodukcyjne o wartości historycznej i społecznej (zabytki, miejsca)³. W ostatnich latach zwraca się ponadto uwagę na te formy, które związane są z kulturą symboliczną (duchową)⁴. Według autorów Europejskiej Strategii Promocji Dziedzictwa Przemysłowego mowa w tym przypadku o „dobrach niematerialnych, takich jak wiedza techniczna, organizacja pracy i personelu oraz spuścizna społeczna i kulturowa, która ukształtowała życie społeczności, a także doprowadziła do zmian w organizacji całych społeczeństw i świata”⁵. Nie bez znaczenia jest także podnoszony coraz częściej aspekt ekologii i zrównoważenia.

Chociaż genezy turystyki industrialnej można upatrywać za Andrzejem Kowalczykiem w podróżach organizowanych w drugiej połowie XIX w. przez biuro T. Cooka na światowe wystawy np. do Paryża, gdzie jedną z atrakcji była Wieża Eiffla, to jednak sam pomysł wykorzystania nieczynnych obiektów przemysłowych na potrzeby turystyki zrodził się dopiero w latach 70. XX w. w Wielkiej Brytanii, Belgii, Francji i w Niemczech⁶. Wcześniej nie zdawano sobie w pełni sprawy, że obiekty przemysłowe, traktowane dotychczas wyłącznie jako siła napędowa gospodarki, mogą być znaczącym walorem turystycznym, przyciągającym do miast odwiedzających i inwestorów. „Długo trzeba było czekać – pisze Tadeusz Jędrzyak – aby historycy sztuki, architekci, a także ludzie zajmujący się turystyką zrozumieli, że obiekty przemysłowe też mogą być zabytkami i można je promować”⁷.

³ Zob. M. Kronenberg, *Obiekty dziedzictwa przemysłowego na trasach zorganizowanych wycieczek po Zabrze*, [w:] T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak, K. Pasko (red.), *Dziedzictwo przemysłowe jako element zrównoważonego rozwoju turystyki*, Katowice 2009, s. 39.

⁴ Kultura symboliczna (duchowa) obejmuje całość zjawisk transcendentnych i autotelicznych, pozbawionych motywacji instrumentalnych, stanowiących cel sam w sobie. Należą tu te zjawiska kultury, które spełniają funkcje estetyczne, poznawcze i ludyczne. Głównymi jej systemami są religia, nauka, sztuka, język i zabawa. Zob. szerzej: B. Pabian, *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze. Podręcznik dla studentów kierunków turystycznych i ekonomicznych*, Katowice 2013, s. 23–26.

⁵ <http://www.czystabydgoszcz.pl/upload/file/1288.pdf> [dostęp: 15.05.2015].

⁶ Zob. szerzej: A. Kowalczyk, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Warszawa 2008, s. 47.

⁷ T. Jędrzyak, *Turystyka kulturowa w obiektach poprzemysłowych – zagadnienia ogólne*, „Turystyka Kulturowa” 2011, nr 6, s. 17.

W Polsce turystyka industrialna rozwinęła się w warunkach gospodarki o przyspieszonej transformacji i w konsekwencji zmian restrukturyzacyjnych. Uznano, że obiekty poprzemysłowe, wśród których wiele pamięta jeszcze czasy rewolucji przemysłowej, można uratować i ożywić poprzez adaptację dla celów innych niż pierwotne⁸. W efekcie podjętych kampanii i strategii promujących miejsca o przemysłowej przeszłości, zaczęły się pojawiać w całej Polsce rentowne produkty turystyki industrialnej, m.in.: muzea techniki i przemysłu związane bezpośrednio z miejscami produkcji, podziemne trasy, szyby i sztolnie, huty, fabryki, urządzenia portowe, obiekty hydrotechniczne, zabytki kolejnictwa, zespoły obiektów tworzących industrialne szlaki kulturowo-tematyczne, industrialne parki krajobrazowe (skanseny przemysłowe), a także obiekty pośrednio związane z dziedzictwem przemysłu, takie jak dawne osiedla czy kolonie fabryczne. W sferze dociekań naukowych przyjęto na określenie form „rekreacji, edukacji i aktywnego wypoczynku organizowanego na terenach obecnej lub przeszłej aktywności gospodarczej, opartej na substancji budowlanej oraz liniach technologicznych, związanych z wytwarzaniem i produkcją dóbr materialnych czy szeroko rozumianych usług”⁹ pojęcie turystyki industrialnej, nazywanej też przemysłową (*industrial tourism*). Oznacza ona odwiedzanie zabytków dziedzictwa przemysłowego, które zakończyły już swoją działalność gospodarczą, oraz czynnych obiektów przemysłowych, odpowiednio przystosowanych do pełnienia funkcji turystycznej.

Uznano, że zwiedzanie obiektów przemysłowych i poprzemysłowych mieści się w ramach turystyki miejskiej i kulturowej, sama zaś turystyka obiektów przemysłowych zawiera w sobie tematyczne subdyscypliny, takie jak turystyka górnicza, urbanizacyjna, kolejowa, lotnicza i inne¹⁰. Według definicji zaproponowanej przez Armina Mikosa von Rohrscheidta,

turystyka kulturowa obiektów przemysłowych i technicznych obejmuje podróże turystyczne ukierunkowane głównie na zwiedzanie historycznych lub czynnych obiektów związanych z wydobyciem surowców, produkcją masową i techniką oraz krajobrazów przemysłowych, o ile aspektem wiodącym tych podróży lub głównym motywem ich podjęcia jest zapoznanie się z historią zakładów, obiektów i urządzeń lub historycznym rozwojem procesów technologicznych i produktów, albo przeżycie osobistego spotkania z przemysłem, produkcją i techniką w miejscach autentycznie związanych z ich historią i aktualną działalnością¹¹.

⁸ Zob. A. Kaczmarek, *Tereny przemysłowe i zurbanizowane jako czynniki rozwoju turystyki miejskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 147, s. 84.

⁹ Tamże, s. 82.

¹⁰ Zob. A. Kaczmarek, A. Przybyła, *Wykorzystanie potencjału przemysłowego i poprzemysłowego na potrzeby turystyki. Przykład Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego*, „Krajobraz a Turystyka Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2010, nr 14, s. 211.

¹¹ A. Mikos von Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Poznań 2010, s. 141.

W ostatnich latach turystyka industrialna wykazuje „stałą tendencję wzrostową i rozszerza się na kolejne kraje”¹². Dzięki jej rozwojowi tereny poprzemysłowe nie muszą przywoływać dziś negatywnych konotacji związanych z obrazami dewastacji, brudu i zaniedbania. Jak oceniają specjaliści,

zabytkowe zakłady przemysłowe porzucają wizerunek historycznych reliktyw i znów zaczynają zarabiać. I nie tylko dostarczają turystom świeżych pomysłów na spędzenie ciekawego weekendu, ale przede wszystkim stwarzają nowe miejsca pracy i ułatwiają rozwój swojej miejscowości¹³.

Przemysł częstochowski wobec industrialnego dziedzictwa województwa śląskiego

W województwie śląskim dziedzictwo poprzemysłowe uczyniono w XXI w. markową wizytówką regionu. Badacze podkreślają, że „tak dużego zagęszczenia zabytków postindustrialnych, jak w województwie śląskim nie ma w żadnym innym miejscu w Europie. Wiele osób zaczyna postrzegać te obiekty jako regionalny wyróżnik, powód do dumy z własnych przodków i historii”¹⁴. W lipcu 2004 r. rozpoczęto prace nad koncepcją Szlaku Zabytków Techniki. Praktycznie zaczął on funkcjonować od 19 października 2006 r. jako sieciowy produkt turystyczny, oparty na materialnym i niematerialnym dziedzictwie przemysłowym. Na początku obejmował dwadzieścia dziewięć obiektów o wyjątkowych walorach historycznych i architektonicznych. W chwili obecnej liczy już siedemdziesiąt, zlokalizowanych w dwudziestu czterech miejscowościach obecnego województwa śląskiego¹⁵. Trzy z nich znajdują się w Częstochowie, należą do nich: Muzeum Produkcji Zapałek (obiekt produkcyjny), Muzeum Historii Kolei (obiekt kolejowy), Muzeum Górnictwa Rud Żelaza (obiekt górniczy).

Częstochowskie obiekty, znajdujące się na Szlaku Zabytków Techniki, świadczą o równie głęboko zakorzenionej w historii regionu częstochowskiego tradycji przemysłowej¹⁶. Początków działalności gospodarczej na ziemi częstochowskiej upatruje

¹² B. Orłowski, *Fenomen turystyki industrialnej*, Pułtusk 2008, s. 9.

¹³ http://www.wiadomosciturystyczne.pl/artykuly/artukul/348,0,47,0,raport___turystyka_poprzemyslowa.html [dostęp: 6.05.2015].

¹⁴ A. Kaczmarska, A. Przybyłka, *Wykorzystanie potencjału...*, s. 225.

¹⁵ Szlak Zabytków Techniki był wielokrotnie nagradzany w kategorii produktu turystycznego. W 2008 r. otrzymał Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej, a w 2010 r. Złoty Medal Targów Poznańskich dla najlepszego produktu turystycznego w Polsce. W tym samym roku jako jedyny szlak z Europy Środkowej i Wschodniej dołączył do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (*European Route of Industrial Heritage – ERIH*). Od 2010 r. w wyznaczoną sobotę czerwca organizowane jest Święto Szlaku – INDUSTRIADA.

¹⁶ Renata Biadacz i Konrad Głębocki przyjmują rozumienie regionu częstochowskiego jako obszaru obejmującego sześć powiatów dzisiejszego województwa śląskiego (częstochowski grodzki, częstochowski ziemski, myszkowski, kłobucki, zawierciański, lubliniecki) oraz cztery powiaty wo-

się we wczesnej epoce żelaza (700–400 lat p.n.e.), co dokumentuje m.in. ekspozycja Rezerwatu Archeologicznego Kultury Łużyckiej w dzielnicy Raków. Nazwy miejscowości występujących w pobliżu Częstochowy, takie, jak: Żarnowa, Żarki, Ruda, Rudniki potwierdzają fakt wczesnej eksploatacji na tym terenie rud żelaza. W drugiej połowie XIV w. w Zagłębiu Częstochowskim funkcjonowało 10 zakładów produkujących żelazo. W samej Częstochowie, na obszarze dzisiejszej dzielnicy Raków działała kuźnica, którą według dokumentów z 1377 r. nadał Władysław Opolczyk braciom Jaškowi i Niczkowi¹⁷. W końcu XIX w. nastąpił intensywny rozwój przemysłu ciężkiego¹⁸, a już w 1913 r. Częstochowski Okręg Przemysłowy pod względem wydobycia osiągnął pierwsze miejsce wśród rejonów górnictwa rud żelaza na ziemiach polskich. Znaczący rozwój przemysłu miał miejsce także w okresie międzywojennym i po wojnie, kiedy to zmodernizowano głównie hutnictwo, przemysł włókienniczy, metalowy, maszynowy i materiałów budowlanych¹⁹.

Znaczący dla gospodarki, kultury i przestrzeni Częstochowy był rozwój tradycji hutniczych w osadzie przemysłowej, a później robotniczej dzielnicy Raków²⁰. Huta „Częstochowa”, określana w początkach swej działalności nazwą „Raków” lub od nazwiska właściciela „B. Hantke”, była w końcu XIX w. drugą co do wielkości w Królestwie Polskim po „Hucie Bankowej” w Dąbrowie Górniczej. Po drugiej wojnie światowej, funkcjonując pod patronatem Bolesława Bieruta, była największą po Hucie im. Lenina²¹. Jej obecność wpłynęła na rozwój urbanistyczny nie tylko dzielnicy Rakowa, ale i całego miasta.

Dzielnica Raków – geneza, rozwój, perspektywy

Wieś Raków przekształciła się w osadę przemysłową na przełomie XIX i XX w., kiedy to Bernard Hantke, właściciel fabryki gwoździ w Warszawie, funkcjonującej od 1882 r. jako Towarzystwo Akcyjne Zakładów Metalowych, „zdecydował o budowie w tym miejscu huty”²². Pracownicy huty rekrutowali się z okolicznych, prze-

jewództwa łódzkiego (pajęczański, radomszczański, wieluński, wieruszowski), zob. R. Biadacz, K. Głębocki, *Wykorzystanie funduszy strukturalnych w ramach zintegrowanego programu operacyjnego rozwoju regionalnego w regionie częstochowskim*, [w:] K. Głębocki (red.), *Region częstochowski*, Częstochowa 2006, s. 85.

¹⁷ Zob. *Zbiór dokumentów zakonu o.o. Paulinów w Polsce*, oprac. X. dr J. Fijałek, Kraków 1938, z. 1, s. 16.

¹⁸ Zob. szerzej: B. Pabian, *Dziedzictwo kulturowe Częstochowskiego. Wierzenia, zwyczaje i obrzędy rodzinne*, Wrocław 2005, s. 34–35.

¹⁹ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Czestochowski-Okreg-Przemyslowsy;3889719.html> [dostęp: 5.06.2015].

²⁰ Raków jest południowo-wschodnią dzielnicą Częstochowy, położoną na lewym brzegu Warty. Jej nazwa wywodzi się najprawdopodobniej od skorupiaków występujących się na tutejszych podmokłych terenach, głównie w rozlewiskach rzeki.

²¹ F. Sobalski, *Przemysł częstochowski (1882–1914)*. Częstochowa 2009, s. 125–127; H. Rola, *Huta Częstochowa w latach 1897–1945*. „Ziemia Częstochowska” 1970, t. 8/9, s. 123.

²² H. Rola, *Huta Częstochowa...*, s. 26.

ludnionych wsi, natomiast średnią wykształconą kadrę sprowadzono z Rosji. Po II wojnie światowej chętni do pracy w hucie przyjeżdżali z Górnego Śląska²³. Pracownik huty i mieszkaniec Rakowa w trzecim pokoleniu konstatuje:

jak był kryzys na hucie, to kapitalista zwalniał. Pracownicy, którzy mieszkali w domach fabrycznych, musieli je opuścić. Tam były małe czynsze. Ale, jak przyszła koniunktura, to specjalny goniec latał i tych samych przyjmował. Tak, że kapitalizm tamtejszy od dzisiejszego różnił się tym, że, jak straciłeś pracę, to za pół roku znów mogłeś ją dostać. Na przykład mojego dziadka jedenaście razy w 1934 roku wyrzucali i jedenaście razy przyjmowali, bo był fachowcem²⁴.

Aby zapewnić pełną dyspozycyjność załogi, podjęto decyzję o budowie osiedla mieszkaniowego dla hutników zatrudnionych w hucie i ich rodzin. Na początku wzniesiono w pobliżu huty domy fabryczne z nieotynkowanej czerwonej cegły, rozplanowane w dwóch rzędach, a nieco później, w latach 1902–1903, domy majstrowskie i dla wyższej kadry inżynierskiej (fot. 1.).

Fot. 1. Kamienice dawnej kolonii pohutniczej przy ul. Limanowskiego (fot. B. Pabian, 2015)

Miały one, jak na owe czasy, wysoki standard. Były jedynymi skanalizowanymi budynkami nie tylko na Rakowie, ale i w samej w Częstochowie. Zdaniem informatorki,

²³ <http://czestochowa.gazeta.pl/czestochowa/1,35271,3614597.html> [dostęp: 4.07.2015].

²⁴ Inf.: Roman Sitkowski, lat 65, pracownik huty Częstochowa i mieszkaniec Rakowa w trzecim pokoleniu, zapis. 2014 r.

każdemu się wydaje, że Raków zawsze był taki dziadowski, jak teraz. Okazuje się, że wcale nie, wręcz odwrotnie, były – elektryfikacja, wodociągi, komunikacja. To, co na Rakowie już było, to w Częstochowie dopiero się zaczynało²⁵.

Wskutek funkcjonowania huty doszło do przekształcenia wiejskiego krajobrazu Rakowa w formę osady fabrycznej. Wytworzyła się zintegrowana przestrzeń produkcyjno-konsumpcyjna, pozbawiona jeszcze typowych cech miejskich. Miejscem, w którym aktywizowało się życie, kulturalne był klub sportowo-footbolowy *KSF Rakovia*, utworzony w 1921 r., następnie rozwiązany w 1925 r. i reaktywowany po dwuletniej przerwie w 1927 r., lecz już pod nową nazwą Robotniczego Klubu Sportowego (RKS) Raków²⁶. Cieszył się zainteresowaniem i przychylnością robotników, pozwalał bowiem na wspólne i aktywne spędzenie czasu wolnego. Wypełniał nie tylko misję sportową, ale również kulturalną, co znalazło wyraz w utworzonych przy nim różnych komórkach organizacyjnych, takich, jak np.: amatorski teatr czy sekcja mandolinistów²⁷. W latach 1925–1927, tj. w przerwie działalności wspomnianego klubu, piłkarzy z Rakowa reprezentował Klub Sportowy Sparta. W omawianym okresie w Rakowie działały także trzy szkoły, dwie ochronki, trzy stowarzyszenia spożywcze, trzydzieści sześć sklepów, cztery piekarnie, trzy piwiarnie, apteka, młyn wodny, szpital oraz sześć zakładów przemysłu rękodzielniczego²⁸.

W dniu 30 kwietnia 1928 r. wolą mieszkańców Rakowa, wyrażoną w formie referendum, zdecydowano o przyłączeniu osady Raków do Częstochowy. Według informatora społecznego,

historycznie była to część gminy wiejskiej o strukturze społecznej miejskiej, jedna z pierwszych struktur miejskich włączonych w teren miasta. Oni mieli już elektryfikację ze względu na hutę, bo huta inwestowała w infrastrukturę. Była elektryfikacja przeprowadzona, była szkoła wybudowana, kościół²⁹.

Po II wojnie na przemysł częstochowski przeznaczono nakłady inwestycyjne w wysokości około 4 miliardów złotych, z czego około 3,5 miliarda wydatkowano na hutę w Rakowie³⁰. Wybudowano m.in. „nową stalownię martenowską o sześciu piecach, dwa wielkie piece, walcownię rur bez szwu o dwóch ciągach produkcyjnych, aglomerownię z dwoma taśmami, koksownię o sześciu bateriach, oddział granulacji żużla wielkopieczowego, walcownię blach grubych oraz rozbudowano

²⁵ Inf.: kobieta, pracownik biblioteki w dzielnicy Raków, zapis. 2014 r.

²⁶ Pierwszym klubem sportowym, założonym jeszcze przed I wojną światową, była „Jedność”. Opiekę nad klubem sprawowała dyrekcja Huty na Rakowie.

²⁷ Zob. G. Basiński: *Społeczne aspekty działalności robotniczego klubu sportowego „Raków” w Częstochowie w latach 1921–1939*, [w:]: R. Szwed, W. Palus (red.), *Społeczeństwo Częstochowy w latach 1918–1939*, Częstochowa 1997, s. 333.

²⁸ Tamże, s. 333–335.

²⁹ Inf.: B. Osyra, Przewodniczący Rady Dzielnicy Raków, zapis. 2014 r.

³⁰ Zob. S. Podczarski, *Nakłady inwestycyjne jako czynnik rozwoju przemysłu*, [w:]: M. Batorek, A. Chojnowski, A. Misiak, J. Sętowski (red.), *Almanach Częstochowy*, Częstochowa 1998, s. 142.

i unowocześniono szereg wydziałów pomocniczych³¹. Podjęto również decyzję o budowie nowego układu komunikacyjnego w kierunku południowo-północnym, którego osią stała się arteria Raków-Tysiąclecie, połączona linią tramwajową. Zapewniła ona pracownikom huty dojazd do pracy z bardziej oddalonych miejsc Częstochowy.

Po transformacji ustrojowej lat 90. XX w. wiele zakładów przemysłowych ogłosiło upadłość. Nasiliły się także kłopoty finansowe huty na Rakowie. W 2005 r. przeszła w ręce Ukraińskiego Związku Przemysłowego Donbasu (ISD), co w 2006 r. znalazło odbicie w modyfikacji jej nazwy na ISD Huta Częstochowa. W 2010 r. doszło do kolejnego przekształcenia struktury udziałów, w wyniku którego 51% akcji huty przypadło Rosji³². Efektem restrukturyzacji były ograniczenia w zatrudnieniu, które bezpośrednio przełożyły się na spadek poziomu życia mieszkańców Rakowa, regres samej dzielnicy i tworzenie się w niej enklaw biedy. W wyniku dekapitalizacji i zaniechania remontów zaczęło się nasilać też zjawisko degradacji starej kolonii mieszkaniowej. Do niszczących i nieremontowanych pohutniczych kamienic, z łazienkami wspólnymi dla wielu mieszkań, przekwaterowano rodziny, które miały zadłużenia czynszowe. Zabytkowa tkanka mieszkaniowa starego Rakowa zaczęła chylić się ku ruinie.

W ostatnich latach dzięki zaangażowaniu działaczy społecznych i samych mieszkańców podjęto działania rewitalizacyjne, służące przywróceniu świetności całej dzielnicy Raków³³. Przeprowadzono w dzielnicy prace remontowe, zorganizowano imprezy plenerowe, pikniki edukacyjno-integracyjne, programy informacyjne dla mieszkańców i in. Zabiegi te przyniosły poprawę sytuacji w wymiarze społecznym, nie przyczyniły się jednak do adaptacji i wyeksponowania walorów Rakowa jako istotnych z punktu widzenia turystyki industrialnej. Tymczasem pod tym względem dzielnica miałaby się czym poszczycić. Jak słusznie ocenia aktywista społeczny,

jest jeszcze wiele rzeczy ciekawych, które pozostały po czasach świetności tej dzielnicy. Mogę powiedzieć o starej trakcji tramwajowej, linii rakowskiej, której szczątki cały czas można zobaczyć w ciągu ulicy Łukasieńskiego. Pod wiaduktem rakowskim cały czas są tory zatopione w ziemi w kostce granitowej, tak że to też świadczy o tym, że kiedyś ta dzielnica miała swoją linię tramwajową³⁴.

Unikatowy charakter mają zachowane do dziś budynki z czerwonej cegły przy ul. Limanowskiego i Łukasieńskiego, które przy odpowiedniej adaptacji i zagospo-

³¹ Tamże, s. 142.

³² <http://huta.isd-poland.com/o-nas/historia> [dostęp: 7.04. 2015].

³³ Miejski Program Rewitalizacji opracowany został przez Urząd Miasta Częstochowa i podlegał aktualizacji przez Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach. Realizowano go nie tylko w aspekcie urbanistyczno-przestrzennym i ekonomiczno-gospodarczym, ale przede wszystkim w płaszczyźnie społeczno-kulturowej.

³⁴ Inf.: B. Osyra, Przewodniczący Rady Dzielnicy Raków, zapis. 2014 r.

darowaniu na potrzeby turystyki industrialnej mogłaby podobnie, jak górnośląski Nikiszowiec³⁵ czy Giszowiec³⁶ w Katowicach, albo kolonia robotnicza *Ficinus* w Rudzie Śląskiej³⁷ wzbogacić liczbę obiektów na Szlaku Zabytków Techniki i być wymieniane wśród atrakcji Częstochowy. Głównymi światowymi trendami dotyczącymi zagospodarowywania tego typu miejsc dla turystyki industrialnej są obecnie, „zamiana wielkich hut, elektrowni, itp. w eleganckie dzielnice artystyczne, tworzenie multidyscyplinarnych centrów wypoczynku i rozrywki, udostępnienie zwiedzającym istniejących obiektów w ich obecnym stanie oraz wykorzystanie infrastruktury do aktywnych form spędzenia czasu”³⁸. Tego typu działania, jak wykazały doświadczenia innych miast, prowadzą do ochrony spuścizny dziedzictwa kultury robotniczej, ułatwiają rozwój gospodarczy i pozwalają na uniknięcie zagrożeń dezintegracji społecznej, wynikających m.in. z pogłębiającego się bezrobocia. Powinny więc także znaleźć swoje miejsce w częstochowskiej przestrzeni dzielnicy Raków.

Zakończenie

Turystyczną specyfikę Częstochowy determinuje wielowiekowa obecność klasztoru o.o. paulinów na Jasnej Górze. Jest to najliczniej odwiedzane miejsce pielgrzymkowe w Polsce, centrum kultu maryjnego, a także jeden z największych

³⁵ Nikiszowiec leży we wschodniej części Katowic, granicząc z Mysłowicami. Jego nazwa pochodzi od wzniesionego tu na początku XX w. szybu kopalnianego „Nickischschacht” (dziś „Poniatowski”), nazwanego tak na cześć ówczesnego członka rady nadzorczej barona Nickisch von Rosenegka. Osiedle ma charakter unikatowy. Zostało zaprojektowane przez Emila i Georga Zillmanów w latach 1908–1919 na kształt widowni amfiteatralnej. Zgodnie z założoną koncepcją ulice zbiegały się centralnie na placu, przy którym mieściły się sklepy, poczta, apteka, kościół oraz szkoła podstawowa z kompleksem mieszkań dla nauczycieli. Budynki mieszkalne miały trzy kondygnacje i wraz z wewnętrznymi dziedzińcami tworzyły rodzaj czworoboków. Były, jak na owe czasy, nowoczesnie wyposażone w bieżącą wodę, elektryczność i kanalizację.

³⁶ Dawna osada Giszowiec od 1960 r. pozostaje dzielnicą Katowic. Usytuowana jest w kierunku południowo-wschodnim od centrum miasta. Geneza jej powstania wiąże się z działalnością kopalni „Giesche”, obecnie „Wieczorek”. Giszowiec wybudowany został podobnie, jak Nikiszowiec według projektu Emila i Georga Zillmanów w latach 1906–1910. Przyjęto jednakże odmienne założenie architektoniczne. Ze względu na rustykalne pochodzenie większości zatrudnionych w kopalni górników zdecydowano się na budowę osiedla typu wiejskiego, obejmującego parterowe domy mieszkalne z ogródkiem, przypominające górnośląskie chaty wiejskie. Funkcje usługowe pełniły na osiedlu m.in. gospoda, fabryka lodu, piekarnie, sklepy, kantyna, jadalnia, łaźnia, pralnia, magiel.

³⁷ Historyczna kolonia robotnicza „Ficinus” w Rudzie Śląskiej wzniesiona została w 1867 r. dla górników kopalni „Gottesseggen”, funkcjonującej później pod nazwą „Pokój”. Kolonia skupia szesnaście dwukondygnacyjnych budynków mieszkalnych z naturalnego piaskowca, które usytuowano kalenicowo wzdłuż ulicy. Całe osiedle powstało na planie prostokąta. Obecnie w budynkach znajdują się lokale usługowo-handlowe.

³⁸ A. Kaczmarek, *Wykorzystanie potencjału...*, s. 83.

ośrodków świata chrześcijańskiego³⁹. Istnienie Jasnej Góry wywierało duży wpływ na rozwój przestrzenno-urbanistyczny całego miasta⁴⁰. Znaczący dla przestrzeni, historii i kultury duchowej stolicy Polski był także rozwój przemysłu i związane z tym kształtowanie się osady przemysłowej, a później częstochowskiej dzielnicy Raków.

Przestrzeń *sacrum* i przestrzeń przemysłu to istotne determinanty rozwoju społeczno-kulturowego i gospodarczego Częstochowy, określające jej specyfikę i charakter. O ile jednak liczna jest w mieście grupa walorów typowych dla turystyki pielgrzymkowej (np. jasnogórskie muzea, Muzeum Monet i Medali Jana Pawła II, Park Miniatur Sakralnych Złota Góra, imprezy kulturalne inspirowane tradycją religijną takie, jak Festiwal Muzyki Sakralnej *Gaude Mater*), o tyle potencjał poprzemysłowy dzielnicy Raków nie został jeszcze odpowiednio wyeksponowany. Dzielnica o tak bogatej tradycji przemysłowej, w której kształtowała się kultura robotnicza oraz tradycje sportowe duchowej stolicy Polski powinna wzorem innych miast i ośrodków przemysłowych ujawnić swoje walory, możliwe do wykorzystania w aspekcie turystyki industrialnej. Poza wymiarem *stricto* komercyjnym pozwoliłoby to na ochronę unikalnego częstochowskiego dziedzictwa poprzemysłowego i jego zachowanie dla przyszłych pokoleń.

Bibliografia

Źródła

Źródła drukowane

Zbiór dokumentów zakonu o.o. Paulinów w Polsce, oprac. X. dr J Fijałek, Kraków 1938, z. 1.

II. Źródła internetowe

<http://www.czystabydgoszcz.pl/upload/file/1288.pdf> [dostęp: 15.05.2015].

http://www.wiadomosciturystyczne.pl/artykuly/artukul/348,0,47,0,raport___turystyka_poprzemyslowa.html [dostęp: 6.05.2015].

<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Czestochowski-Okreg-Przemyslowy;3889719.html> [dostęp: 5.06.2015].

³⁹ A. Jackowski, Wstęp, „Peregrinus Cracoviensis” 1996, z. 3, s. 10.

⁴⁰ Początkowo występowały obok siebie dwie miejscowości, tj. Częstochówka z klasztorem o.o. paulinów, nazywana też Starą Częstochową oraz granicząca z nią Częstochowa. Na mocy aktu prawnego z 19 sierpnia 1826 r., wydanego przez Radę Królestwa Polskiego, nastąpiło połączenie tych osad w jeden organizm miejski. Osią rozwoju przestrzennego stała się na początku XIX wieku Aleja NMP, wytyczona z myślą o bezkolizyjnym doprowadzaniu masowego ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę. Zob. szerzej: B. Pabian, *Miastotwórcza rola Jasnej Góry*. [w:] I. Bukowska-Floreńska (red.) *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, t. 8: *Miasto – przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego*, Katowice 2004.

<http://czestochowa.gazeta.pl/czestochowa/1,35271,3614597.html> [dostęp: 4.07.2015].
<http://huta.isd-poland.com/o-nas/historia> [dostęp: 7.04.2015].

B. Literatura

- Basiński G., *Społeczne aspekty działalności robotniczego klubu sportowego „Raków” w Częstochowie w latach 1921–1939*, [w:] R. Szwed, W. Palus (red.), *Społeczeństwo Częstochowy w latach 1918–1939*, Częstochowa 1997.
- Biadacz R., Głębocki K., *Wykorzystanie funduszy strukturalnych w ramach zintegrowanego programu operacyjnego rozwoju regionalnego w regionie częstochowskim*, [w:] K. Głębocki (red.), *Region częstochowski*, Częstochowa 2006.
- Jackowski A., *Wstęp*, „Peregrinus Cracoviensis” 1996, z. 3.
- Jędrysiak T., *Turystyka kulturowa w obiektach poprzemysłowych – zagadnienia ogólne*, „Turystyka Kulturowa” 2011, nr 6.
- Kaczmarska A., *Tereny przemysłowe i zurbanizowane jako czynniki rozwoju turystyki miejskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 147.
- Kaczmarska A., Przybyłka A., *Wykorzystanie potencjału przemysłowego i poprzemysłowego na potrzeby turystyki. Przykład Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego*, „Krajobraz a Turystyka Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2010, nr 14.
- Kowalczyk A., *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Warszawa 2008.
- Kronberg M., *Obiekty dziedzictwa przemysłowego na trasach zorganizowanych wycieczek po Zabrze*, [w:] T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak, K. Pasko (red.), *Dziedzictwo przemysłowe jako element zrównoważonego rozwoju turystyki*, Katowice 2009.
- Mikos von Rohrscheidt A., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Poznań 2010.
- Orłowski B., *Fenomen turystyki industrialnej*, Pułtusk 2008.
- Pabian B., *Miastotwórcza rola Jasnej Góry*, [w:] I. Bukowska-Floreńska (red.), *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, t. 8: *Miasto – przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego*, Katowice 2004.
- Pabian B., *Atrakcje turystyczne Polski. Walory kulturowe*, Częstochowa 2006.
- Pabian B., *Dziedzictwo kulturowe Częstochowskiego. Wierzenia, zwyczaje i obrzędy rodzinne*, Wrocław 2005.
- Pabian B., *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze. Podręcznik dla studentów kierunków turystycznych i ekonomicznych*, Katowice 2013.
- Podczarski S., *Nakłady inwestycyjne jako czynnik rozwoju przemysłu*, [w:] M. Batorek, A. Chojnowski, A. Misiak, J. Sętowski (red.), *Almanach Częstochowy*, Częstochowa 1998.
- Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu*, Kraków 1998.
- Rola H., *Huta Częstochowa w latach 1897–1945*, „Ziemia Częstochowska” 1970, t. 8/9.
- B. Snoch, *Miasto Częstochowa w ostatnich wiekach*, [w:] M. Batorek, A. Chojnowski, Misiak A., Sętowski J. (red.), *Almanach Częstochowy*, Częstochowa 2004.
- Sobalski F., *Przemysł częstochowski (1882–1914)*, Częstochowa 2009.

Abstract

Postindustrial heritage in the service of industrial tourism on the example of Raków district in Częstochowa

Due to the presence of world famous sanctuary of Virgin Mary, Czestochowa prides itself in having the status of "holy city". Development of industry associated with formation of factory colony and later rise of working- class district *Rakow* were also significant facts for the history, culture and landscape of the city. In the postwar period there has been not only the reconstruction and technical modernization of industry in Czestochowa, but the concept of changing the shape of the city through the construction of a new transportation system in a south-north direction has also been taken (the artery Rakow-Tysiąclecie connected with tram line has become its axis). In the article based on field research the author tries to demonstrate what are the possibilities of using industrial heritage for tourism development of the district Rakow and the entire city. The basis of the study were literature studies and query library as well as recorded on a dictaphone directed interviews (formal and free) with the residents of the former factory settlement and social informants from current district Rakow.

Keywords: industrial heritage, industrial tourism, Route of Industrial Monuments